УДК 1:17:316.42:316.4
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.2.38

Цихуляк Іван Михайлович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки,
психології та соціальної роботи
Житомирського інституту
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
orcid.org/0000-0002-8931-5951
tsykhuliak@gmail.com

Кондратюк-Антонова Тетяна Вячеславівна,
кандидат філософських наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України
orcid.org/0009-0002-6548-7772
ktfilosof@gmail.com

Чебан Оксана Михайлівна,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри суспільно-гуманітарних наук
Одеського державного аграрного університету
orcid.org/0000-0002-7271-1704
chebanoksana72@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ НАДІЇ: ОПТИМІЗМ ЯК ДУХОВНА ОПОРА КРИЗОВИХ СУСПІЛЬСТВ

Філософія надії й оптимізму є важливим складником вивчення людської психології та соціальних механізмів, що сприяють подоланню кризових ситуацій. Вона становить основу для розуміння того, як люди й суспільства можуть відновлюватися після великих потрясінь – війн, економічних криз, природних катастроф чи політичних конфліктів. У запропонованому дослідженні здійснено теоретичний аналіз філософії надії в контексті класичних і сучасних філософських концепцій, а також розглянуто роль оптимізму як ресурсу в умовах кризи. Особлива увага приділяється вивченню функцій надії в психологічному, соціальному, політичному й економічному контекстах.

Звернено увагу на важливість надії як механізму підтримки психічної стабільності індивідів, а також як засобу зміцнення соціальної солідарності й мобілізації колективних зусиль. Визначено, що оптимізм може відігравати ключову роль у формуванні конструктивних стратегій відновлення, коли він поєднується з критичним аналізом ситуації – цей підхід отримав назву «реалістичний оптимізм». Окрему увагу приділено ризикам, які супроводжують надмірний або ілюзорний оптимізм у кризових умовах, коли безпідставна віра у швидке покращення може призвести до соціальної апатії, цинізму чи психологічного виснаження. Ілюзії надії, які не підкріплені реальними діями чи планами, часто зумовлюють загострення криз і навіть поглиблення соціальних проблем. Водночас філософія надії вказує на важливість підтримки реалістичного підходу до аналізу кризових ситуацій і необхідності активних дій для їх подолання.

У висновках підкреслено важливість філософії надії як ключового елемента відновлення суспільств, що переживають складні і тривалі кризи. Реалістичний оптимізм допомагає формувати позитивний, але обґрунтований погляд на майбутнє, що сприяє створенню умов для сталого розвитку навіть у часи глобальних потрясінь.

Ключові слова: філософія надії, оптимізм, суспільна криза, ризики, соціальні проблеми.

Tsykhuliak Ivan,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social-Humanitarian Training, Psychology and Social Work
Zhytomyr Institute "Interregional Academy of Personnel Management"
orcid.org/0000-0002-8931-5951
tsykhuliak@gmail.com

Kondratyuk-Antonova Tetyana,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
orcid.org/0009-0002-6548-7772
ktfilosof@gmail.com

Cheban Oksana,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Social Sciences and Humanities
Odesa State Agrarian University
orcid.org/0000-0002-7271-1704
chebanoksana72@gmail.com

PHILOSOPHY OF HOPE: OPTIMISM AS A SPIRITUAL PILLAR OF CRISIS SOCIETIES

The philosophy of hope and optimism is an important component of the study of human psychology and social mechanisms that contribute to overcoming crisis situations. It forms the basis for understanding how individuals and societies can recover from major shocks such as wars, economic crises, natural disasters, or political conflicts. The proposed study provides a theoretical analysis of the philosophy of hope in the context of classical and contemporary philosophical concepts and considers the role of optimism as a resource in times of crisis. Particular attention is paid to the study of the functions of hope in psychological, social, political and economic contexts.

Attention is drawn to the importance of hope as a mechanism for maintaining the mental stability of individuals, as well as a means of strengthening social solidarity and mobilizing collective efforts. It is determined that optimism can play a key role in the formation of constructive recovery strategies when it is combined with a critical analysis of the situation – this approach is called «realistic optimism». Special attention is paid to the risks that accompany excessive or illusory optimism in a crisis, when an unreasonable belief in rapid improvement can lead to social apathy, cynicism, or psychological exhaustion. Illusions of hope that are not backed up by real actions or plans often lead to the exacerbation of crises and even deepening of social problems. At the same time, the philosophy of hope points to the importance of maintaining a realistic approach to analyzing crisis situations and the need for active action to overcome them.

The conclusions emphasize the importance of the philosophy of hope as a key element in the recovery of societies experiencing complex and protracted crises. Realistic optimism helps to form a positive but well-founded view of the future, which helps to create conditions for sustainable development even in times of global turmoil.

Key words: philosophy of hope, optimism, social crisis, risks, social problems.

Актуальність дослідження. Філософія надії – це розділ філософської думки, який досліджує надію як фундаментальну категорію людського існування й не лише розглядає її як емоцію чи психологічний стан, а ототожнює з джерелом смислу в умовах невизначеності, основою для активних дій і самореалізації, рушійною силою історичного розвитку тощо. Г. Таран закликає дивитися на неї, «як на своєрідний «футуристичний імператив», що не дозволяє людині й суспільству залишатися в стані застою, а, навпаки, спонукає до активної дії й пошуку нових форм буття» (Таран, 2024, с. 54). Е. Блох, класичний представник заявленого філософського напряму, трактував надію як форму «попереднього усвідомлення» кращого майбутнього, яке ще не настало, але заради якого варто боротися – керуватися не

пасивним очікуванням, а активно включатися в процес творення нового світу (Bloch, 1985).

Сучасний світ переживає хвилю затяжних і перехресних криз: війни й конфлікти, глобальну економічну нестабільність, екологічні катастрофи, пандемії, зростання тривоги, ізоляції та недовіри. На цьому тлі виникає запит не лише на технологічні рішення чи політичні реформи, а й на екзистенційні смисли, які можуть підтримати людину в стані нестабільності. Надія стає способом «внутрішнього виживання» й формування колективного бачення майбутнього. Для кризових суспільств дослідження ролі оптимізму та надії надзвичайно важливе й актуальне, воно допоможе зрозуміти механізми суспільної стійкості, розкрити потенціал солідарності й творчої адаптації, окреслити етичні межі між «реальною» надією та небезпечними утопіями, які бажаного результату не приносять. Саме тому аналіз філософії надії сьогодні – не лише теоретичне завдання, а й практична необхідність для осмислення стратегії виживання в глобалізованому та жорстокому світі.

Огляд літератури. Дослідження філософії надії й тотожних до неї понять було й залишається в центрі уваги науковців, серед яких хочемо виділити А. Довганя, С. Ганабу, Ю. Іщенка, В. Логвиненка, С. Лукомську, А. Терещенко, Є. Степуру, який уважає, що «однією із важливих характеристик особи, яка створює можливості для подолання різних несприятливих умов життєдіяльності та досягнення життєвого успіху, є оптимізм» (Степура, 2018, с. 98). Якщо вірити Майклу Мілоні, «коли філософи заглиблюються в природу надії, вони ставлять (і прояснюють) більше запитань, ніж дають остаточних відповідей. Зокрема, природа надії продовжує залишатися невловимою» (Milona, 2020, с. 114). Та й для з'ясування її суті необхідні комплексні знання: «… тоді як філософи продовжують визначати різні переваги й небезпеки надії, потрібно багато практичної мудрості, щоб зрозуміти, коли надія є доречною. Філософи, які шукають таку мудрість, виходять за межі власної дисципліни, звертаються до мудрості історії та життєвого досвіду» (Milona, 2020, с. 114) тощо.

Мета дослідження – виявити філософську сутність надії й оптимізму, проаналізувати їх роль у забезпеченні стійкості й розвитку суспільств, що переживають кризи.

Реалізацію поставленої мети забезпечить вирішення таких завдань:

− розкрити зміст поняття «філософія надії» в контексті класичних і сучасних філософських концепцій;

− проаналізувати поняття оптимізму як філософської категорії та приділити увагу його інтерпретаціям;

− дослідити функції надії й оптимізму в суспільствах під час соціальних, політичних та економічних криз;

− оцінити потенційні ризики надмірного або ілюзорного оптимізму в кризових умовах;

− обґрунтувати важливість «реалістичного оптимізму» для посткризового відновлення суспільств.

Методологія дослідження. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософський аналіз з елементами соціокультурного дослідження. Основним методом є якісний аналіз наукової літератури, що охоплює філософські, соціологічні та психологічні джерела, присвячені феномену надії й оптимізму. Також використано порівняльний аналіз кризових періодів в історії, щоб виявити універсальні риси формування колективної надії в різних суспільствах. Враховано як класичні філософські концепції (зокрема ідеї Е. Блоха, Г. Маркузе), так і сучасні дослідження про роль емоційної стійкості в умовах глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як переконують дослідники Г. Джілі й Е. Мангоне, «суспільні зміни останнього століття, особливо після Другої світової війни, спонукали мислителів уявити собі філософську антропологію, зосереджену на концепції надії. З дуже різних точок зору такі автори, як Е. Блох, Е. Фромм і Х. Арендт, розуміли, що надія глибоко пов'язана зі станом і долею людства. Різні соціологи розробили концепції, тісно пов'язані з надією: дія, соціальні зміни, утопія, революція, емансипація, інновації та довіра. Однак послідовний і систематичний аналіз ще належить зробити» (Gili & Mangone, 2023, с. 1). Поняття *надії* з найдавніших часів привертало увагу мислителів, адже вона є одним із базових способів людської орієнтації у світі невизначеності.

В античній філософії надія мала амбівалентне тлумачення. Згадуючи міф про Пандору,

Гесіод переконує, що лише надія, залишена в скрині, може полегшити людські страждання. Стоїки (Зенон, Сенека, Епіктет) асоціювали її з пристрастю, що викривляє розуміння реальності. Середньовічна християнська філософія наділила надію статусом теологічної чесноти (поряд із вірою та любов'ю). А. Августин «надіявся» на спасіння через Божу милість, а Ф. Аквінський «очікував» вічного блага в Бозі й розглядав надію як елемент духовного вдосконалення.

У Новому часі надія стає світською – рушієм наукового й технічного прогресу (Ф. Бекон) і зазнає глибокого екзистенційного аналізу. Французький філософ Г. Марсель у праці «Homo viator» називає надією фундаментальне переживання, яке підтримує людину в ситуації відчаю, навіть коли всі зовнішні підстави для цього зникають (Марсель, 1999, с. 45). Е. Блох у тритомній праці «Принцип надії» розробив концепцію, за якою надія орієнтована на ще не здійснене й передбачає можливість кращого світу, який людина здатна активно конструювати. На його думку, людина проєктує уявлення про майбутнє, у якому може подолати будь-яку несправедливість (Bloch, 1985). У сучасній філософії надію критикують. Наприклад, деякі постмодерні автори (Ж. Ф. Ліотар, Ж. Бодріяр) сумніваються в можливості будь-яких універсальних «великих наративів», у тому числі й наративу надії.

У свою чергу, *оптимізм* – це також філософська категорія, яка переконує, що добро переможе зло, а історичний процес завжди спрямований до позитивного розвитку. Він тісно пов'язаний з уявленням про раціональність і впорядкованість буття, у якому людські зусилля мають сенс і перспективу. Як стверджує Д. Стейнберг Гусман, «оптиміст – це здебільшого той, хто вважає, що наш світ бездоганний, зважаючи на його походження від досконалого Бога-Творця, і що ми, люди, які живуть у ньому, також єдині й неповторні. Позиція віри в те, що цей світ найкращий (чи принаймні найбільш придатний для нашої еволюції), підтримувалася багатьма філософами протягом усієї історії» (Стейнберг Гусман). В. Вайдер із колегами застерігає щодо ототожнення надії та оптимізму, адже лише «на поверховому рівні надія й оптимізм можуть здатися дуже схожими, проте обидва ці аспекти відрізняються один від одного через свої відмінні риси. Оптимісти можуть вірити, що все станеться так, як вони хочуть, але можуть не мати шляхів для досягнення цілей, пов'язаних із тим, на що вони сподіваються. Крім того, оптимізм широко фокусується на якості майбутніх результатів, тоді як надія зосереджується безпосередньо на особистому досягненні поставлених цілей і на вірі людини у власну здатність досягти цих цілей» (Wider, 2020, с. 3).

Свого часу німецький філософ Г. Лейбніц сформулював концепцію раціонального оптимізму, у якій поєднав ідеї божественної мудрості, телеології та віри в поступ. У Новому часі оптимізм перетворився на віру в поступ науки, техніки та розуму, а епоха Просвітництва принесла переконання в тому, що раціональність та освіта здатні вдосконалити людину й суспільство. Щоправда, події XX століття (світові війни, тоталітаризм, Голокост) поставили під сумнів необмежений оптимізм щодо історичного прогресу, а отже, дали всі підстави представникам філософії екзистенціалізму (Ж.-П. Сартру, А. Камю) сприймати оптимізм доволі скептично й розглядати людину як істоту, кинуту у ворожий та абсурдний світ, у якому надія й оптимізм можливі лише як вольове, моральне рішення, а не як об'єктивна характеристика реальності. Сучасна філософія продукує поняття «реалістичного оптимізму» – здатності зберігати віру в можливість змін на краще, але без ілюзій щодо труднощів і ризиків. Такий підхід пропонують, зокрема, філософи практичного гуманізму та представники критичної теорії (Ю. Габермас).

У періоди глибоких суспільних криз надія та оптимізм виконують життєво важливі функції, які забезпечують соціальну цілісність, підтримують індивідуальну психіку та стимулюють зміни. Розглянемо їх детальніше:

1. Психологічна функція: надія відіграє ключову роль у подоланні індивідуальної травми й колективної тривоги. У моменти нестабільності вона допомагає людині зберегти цілісність особистості, оберігаючи від страху, апатії та відчаю. Психологи, зокрема Ч. Снайдер (теорія надії), наголошують, що надія є важливим чинником психологічної витривалості, яка підвищує здатність до планування й активної дії навіть у несприятливих умовах.

2. Соціальна функція: надія зміцнює соціальні зв'язки й солідарність у спільнотах, які опинилися в кризових ситуаціях. Віра в можливість спільного порятунку або відродження підвищує рівень довіри й кооперації між людьми, а оптимістичне бачення майбутнього сприяє мобілізації ресурсів і взаємодопомозі.

3. Політична функція: у політичному вимірі надія стає основою для соціальних рухів, революційних змін і реформ. Історично сплески надії на краще майбутнє супроводжували важливі соціальні трансформації – від демократичних революцій до боротьби за права людини. Політична надія надає сенсу колективним діям і підтримує їх навіть тоді, коли зовнішні обставини здаються безнадійними.

4. Економічна функція: у кризові періоди надія сприяє економічній стабільності, впливаючи на споживчі настрої й інвестиційну активність. Дослідження поведінкової економіки показують, що очікування поліпшення ситуації здатне самореалізовуватися, стимулюючи економічне відновлення через зростання ділової активності.

Попри позитивний потенціал, надмірний або ілюзорний оптимізм у кризові моменти може призводити до небезпечних наслідків для індивідів і суспільства. Надія без критичного мислення здатна перетворитися на фактор дезорієнтації, стагнації або навіть катастрофи. Погано, коли оптимізм ґрунтується не на реальному аналізі ситуації, а на хибних уявленнях чи пропаганді, адже він перешкоджає адекватному сприйняттю небезпеки. Через це люди можуть недооцінювати масштаби кризи або відмовлятися вірити в її реальність, що призводить несвоєчасних або неправильних рішень. У політичному контексті це може проявлятися в підтримці популістських програм, які обіцяють «легкі рішення» складних проблем.

Ідеалізоване уявлення про неминуче настання «кращого майбутнього» без реальних змін і зусиль може призвести до пасивності. Якщо суспільство переконати, що зміни відбудуться самі собою «з волі історії» або «в силу еволюції», то воно втратить мотивацію до активної участі в перетвореннях (подібне явище описав Е. Блох у теорії «утопічної свідомості», указавши на ризик перетворення конкретно-утопічної надії на бездіяльну мрію).

Нереалістичні очікування можуть призвести до глибокого розчарування й апатії, якщо надії не справджуються. Після краху ілюзій суспільство часто переживає фазу цинізму, недовіри й депресії, що ускладнює подальше відновлення. Індивідуальні ж психологічні наслідки включають втрачену віру у власні сили, розвиток депресивних станів та екзистенційну кризу.

Досить часто політичні й економічні еліти за допомогою *оптимізму* маніпулюють свідомістю мас, нав'язують їм позитивне бачення без відповідних структурних змін, зберігаючи так званий статус-кво, й уникають справжніх реформ. Їхня стратегія базується на так званій «риториці надії», яка створює відчуття прогресу там, де його реально немає. Тому філософський аналіз оптимізму має включати не лише його потенційні переваги, а й реалістичний оптимізм – форму надії, яка поєднує позитивне бачення майбутнього з тверезим аналізом реальних умов, обмежень і викликів. Саме такий тип оптимізму виявляється найпродуктивнішим для подолання наслідків соціальних, політичних та економічних криз.

Реалістичний оптимізм ґрунтується на визнанні складності й неоднозначності реальності; готовності до дій, що враховують можливі ризики та невдачі; збереженні віри в можливість змін навіть в умовах невизначеності. На відміну від наївного утопізму, реалістичний оптимізм не заперечує труднощів, але не дає їм змоги паралізувати волю до змін. Люди, які поєднують надію з критичним мисленням, краще переносять невдачі і швидше відновлюються після них. Р. Хугаард закликає під час тривалих кризових періодів бути готовими змінювати напрям і стратегію поведінки в міру того, як розвивається світ. На його думку, для створення здорового напруження між «тим, що є» і «тим, що може бути» необхідний керований стрес, що означатиме індивідуальний розвиток і зростання бізнесу. «Оптимізм, – переконує дослідник, – більш активний цілеспрямований процес. Цільові стани – те, що ми називаємо саморегуляцією – це в основному питання про те, де ми зараз є, а не те, де ми хочемо бути. Під час кризи, як ніколи, ми повинні прийняти здорову напругу між бажанням процвітати та всюдисущим викликом часу. Культивування оптимізму дає змогу сьогодні відчувати себе складним, але також дозволяє нам зосередитися

на тому, що можливо, запалюючи почуття волі та причетності, щоб працювати над виходом із кризи сильнішими. Замість того, щоб очікувати, що все покращиться, ми підходимо до кожного дня та кожного виклику з цікавістю й експериментами; ми фокусуємося на мистецтві можливого» (Хугаард).

Реалістичний оптимізм пропонує проєкт реального майбутнього, який складається з оцінювання ризиків, визнання труднощів, конкретних дій для їх подолання. Наприклад, відновлення Західної Європи після Другої світової війни (план Маршалла) базувалося не на ілюзіях, а на реалістичних оцінках і послідовній роботі, а мирні революції в Східній Європі наприкінці XX століття хоч і були натхнені вірою у свободу, однак супроводжувалися розумінням складності перехідного періоду тощо.

Висновки. Аналіз філософії надії й оптимізму в контексті кризових суспільств дає змогу зробити кілька принципових висновків. По-перше, надія та оптимізм є не лише емоційними станами, а й фундаментальними категоріями філософського осмислення людського існування. Вони виступають як ключові механізми підтримки внутрішньої цілісності особистості в період тотальної нестабільності. По-друге, історичний і теоретичний аналіз показує, що надмірний або ілюзорний оптимізм може призводити до дезорієнтації, паралічу дій і глибокого розчарування. У кризових ситуаціях саме безпідставна віра у швидкі й легкі рішення часто спричиняє нові соціальні потрясіння. По-третє, альтернативою утопічному мисленню є концепція реалістичного оптимізму, яка поєднує тверезий аналіз реальності з вірою в можливість позитивних змін. Такий оптимізм не заперечує складності ситуації, але не дає кризі змоги перетворити суспільство на полоненого страху чи зневіри. По-четверте, у сучасних кризових суспільствах філософія надії виконує роль морального орієнтира, що спрямовує індивідуальні й колективні дії для збереження людської гідності, цінності свободи й солідарності. Надія стає джерелом енергії для подолання руйнації та побудови нової суспільної реальності.

У глобалізованому світі, де кризи часто мають комплексний і системний характер, необхідність у філософії надії та реалістичному оптимізмі стає особливо актуальною. Вони допомагають не лише адаптуватися до змін, а й бачити в кризах можливість глибинного оновлення соціальних, політичних і культурних систем. Таким чином, філософія надії й реалістичного оптимізму є одними з головних ресурсів людства в подоланні сучасних викликів. Їх осмислення сприяє не лише теоретичному розумінню природи кризи, а й практичному формуванню стратегії виходу з неї.

Список використаних джерел:

Борисова, Т. (2023). Філософський портрет феномену «надія» в поглядах Г. Марселя. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 41. С. 9–14.

Доброносова, Ю. (2024). Горизонт майбутнього та екзистенціал надії в умовах війни. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 47. С. 26–31.

Марсель Г. Homo viator. Київ : КМ «Academia», Університетське видавництво «Пульсари», 1999. 320 с.

Степура, Є. (2018). Проблема дослідження оптимізму як чинника дій політика у кризовому суспільстві. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. СумДПУ імені А. С. Макаренка. Суми. С. 98–100.

Стейнберг Гусман, Д. Оптимізм і філософія. URL: https://newacropolis.org.ua/articles/optymizm-i-filosofiia.

Таран, Г. (2024). Філософія надії та відновлення: виклики та перспективи для післявоєнної України. *Філософія управління*. № 2. С. 48–56.

Хугаард, Р. 3 причини, чому оптимізм кращий за благополуччя під час кризи. https://www.potentialproject.com/insights/the-3-reasons-why-optimism-is-better-than-well-being-in-times-of-crisis.

Bloch, E. (1985). Das Prinzip Hoffnung. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Gili, G., Mangone, M. (2023). Is a Sociology of Hope Possible? An Attempt to Recompose a Theoretical Framework and a Research Programme. *The American Sociologist*. № 54. P. 7–35. URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s12108-022-09539-y.

Milona, M. (2020). Philosophy of Hope. In book: *Historical and Multidisciplinary Perspectives on Hope*. P. 99–116.

Wider, W., Taib, N., Khadri, M., Yip, F., Lajuma, S., Punniamoorthy, P. (2022). The Unique Role of Hope and Optimism in the Relationship between Environmental Quality and Life Satisfaction during COVID-19 Pandemic. *Public Health*. № 19. P. 61–76.

References:

Borysova, T. (2023). Filosofskyi portret fenomenu «nadiia» v pohliadakh H. Marselia [A Philosophical Portrait of the Phenomenon of «Hope» in the Views of G. Marcel]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii*. № 41. S. 9–14 [in Ukrainian].

Dobronosova, Yu. (2024). Horyzont maibutnoho ta ekzystentsial nadii v umovakh viiny [The Future Horizon and the Existential of Hope in the Time of War]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii*. № 47. S. 26–31 [in Ukrainian].

Marsel H. Homo viator [Homo viator]. Kyiv : «KM Academia», Universytetske vydavnytstvo «Pulsary», 1999. 320 s. [in Ukrainian].

Stepura, Ye. (2018). Problema doslidzhennia optymizmu yak chynnyka dii polityka u kryzovomu suspilstvi [The problem of studying optimism as a factor of politician's actions in a crisis society]. *Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. SumDPU imeni A.S. Makarenka. Sumy. S. 98–100 [in Ukrainian].

Steinberh Husman, D. Optymizm i filosofiia [Optimism and philosophy]. Retrieved from: https://newacropolis.org.ua/articles/optymizm-i-filosofiia [in Ukrainian].

Taran, H. (2024). Filosofiia nadii ta vidnovlennia: vyklyky ta perspektyvy dlia pisliavoiennoi Ukrainy [Philosophy of Hope and Recovery: Challenges and Prospects for Postwar Ukraine]. *Filosofiia upravlinnia*. № 2. S. 48–56 [in Ukrainian].

Khuhaard, R. 3 prychyny, chomu optymizm krashchyi za blahopoluchchia pid chas kryzy [3 reasons why optimism is better than well-being in times of crisis]. Retrieved from: https://www.potentialproject.com/insights/the-3-reasons-why-optimism-is-better-than-well-being-in-times-of-crisis [in Ukrainian].

Bloch, E. (1985). Das Prinzip Hoffnung. Frankfurt am Main: Suhrkamp [in German].

Gili, G., Mangone, M. (2023). Is Sociology of Hope Possible? An Attempt to Recompose a Theoretical Framework and a Research Programme. *The American Sociologist.* № 54. P. 7–35. Retrieved from: https://link.springer.com/article/10.1007/s12108-022-09539-y [in English].

Milona, M. (2020). Philosophy of Hope. In the book: *Historical and Multidisciplinary Perspectives on Hope.* P. 99–116 [in English].

Wider, W., Taib, N., Khadri, M., Yip, F., Lajuma, S., Punniamoorthy, P. (2022). The Unique Role of Hope and Optimism in the Relationship between Environmental Quality and Life Satisfaction during COVID-19 Pandemic. *Public Health.* № 19. P. 61–76 [in English].